

A Doboka vármegyei Hatvaniak

Dr. Hatvany Béla Csaba, Berlin (csaba@hatvany.de)

Doboka vármegye Erdély északi részén feküdt és az 1876-os megyerendezésig létezett. Területe kelet-nyugat irányban hosszan elnyúlt, észak-dél irányban keskeny sávot alkotott. „*Napnyugatról (...) Kolozs, Kraszna és Közép-Szolnok vármegyék, éjszokról kisség Kővár vidéke, Belső-Szolnok vármegye és Beszterce vidéke, napkeletről Borgó szélbeli katona föld, délről kisség Torda és Kolozs vármegyék kerítik 's határozzák'*". A vármegye nevét első ispánja, Doboka után kapta. Doboka I. (Szent) István király vezére, Csanád vezér apja volt. A vármegye központja Doboka² és az itt épült vár volt, a széki³ sóbányák közelében. Dobo-ka mellett Szamosújvár⁴ és Bonchida⁵ voltak a vármegye fontosabb központjai.

Magyarország keleti fele a XV. században⁶

Doboka Vármegye Pecsétje

Doboka vármegye címere⁷

¹ HODOR 1837, 2. o.

² ma Dăbâca, Romániában, Kolozs megyében

³ Szék, ma Sic, Romániában, Kolozs megyében

⁴ ma Gherla, Romániában, Kolozs megyében

⁵ ma Bonțida, Romániában, Kolozs megyében

⁶ BARTA 1987, 209. o.

⁷ HODOR 1837, első belső borító

A Doboka vármegyei Hatvani családból lényegében csak két családtagról találunk fontosabb információt a korabeli okiratokban: Hatvani Zsigmond főispánról és Hatvani Istvánról, Bethlen Gábor erdélyi fejedelem dési sókamarájának prefektusáról és velencei követéről („*Salisfondine nostre Desiensis Praefectum, Internuntium nostrum*”⁸). Már ebből a tényből is, nevezetesen, hogy csak két családtag szerepel a fontosabb okiratokban, gyaníthatjuk, hogy a Doboka vármegyei Hatvaniak nem voltak honosak a vármegyében.

Hatvani Rubin Dénes nádori jegyző

Lázár Miklós *Erdély főispánjai* című terjedelmes munkájában Hatvani Zsigmondról a következőket írja:

„*Hatvani Hatvani Zsigmond.*

Hatvani Zsigmond, magyarországi nemes család ivadéka s alighanem a székes-fehérvármegyei Hatvan volt fészke e családnak.”⁹

E szövegrészhez a szerző a következő lábjegyzéket csatolja: „*E helységben a Cseffeyek ősei is birtokosok voltak.*” Mint látni fogjuk, a Cseffeyek szoros rokoni kapcsolatban álltak a Hatvaniakkal: Cseffey László, Belső-Szolnok vármegye főispánja Hatvani Zsigmond mostohafia. Lázár Miklós említett írásában a következőket olvashatjuk róla:

„*Noszalyi Cseffey László.*

Cseffey László, Cseffey István és Tomori Anna fia, meg idősb Cseffey János és Zuthori Anna unokája.

Őse e családnak Rubin Dénes, ki 1519-ben életben állott Magyarországon, és hatvani (Fejérmegye) előnevet használ.”¹⁰

Rubin Dénesről több okiratból értesülünk. A legelsőt Perényi Imre nádor adta ki 1516. máj. 29-én¹¹ és „*Chehfew-i Zabary András feleségének, Katalin úrnőnek*” címezte. A nádor tudatja a címzettel, hogy „*jelentették előtte Hathwan-i Rubyn Dénes mester feleségének: Zsófia Úrnőnek a nevében, hogy Te Katalin, nem tudva, micsoda fúriától vezetettve, dorongot véve a kezedbe, fegyveresen rátámadtál az exponens úrnőnek a Tolna megyei Cheffeu birtokban lévő nemesi házára és curiájára és ott az exponens úrnőt különféle gyalázó és tiszteletlen szavakkal illetted, és ha nem tudott volna lakásában elzárkózni, hatalmaskodva súlyosan bántalmaztad volna.*”

A hölgyek perpatvarán kívül, több érdekes információról szerzünk tudomást ebből az okiratból. Megtudjuk, hogy Rubin Dénes már az 1516. évben a Hatvani nevet viselte, megtudjuk, hogy felesége Zsófia asszony volt, és hogy nemesi háza volt Cse(h)főn (*Cheffeu*), ami ma pusztá a Tolna megyei

⁸ ÓVÁRY 1886, 9. o., Bethlen Gábor leveléből a velencei dogénak

⁹ LÁZÁR-VIII 1888, 634. o.

¹⁰ LÁZÁR-X 1888, 920. o.

¹¹ DL 30543

Hőgyész mellett. Az ügygel két év múlva is foglalkozik a nádor, amikor 1518. okt. 19-én levelet ír a szekszárdi konventhez, melyben „*Hathwan-i Rubyn Dénes mester, a nádori iroda jegyzőjének és feleségének, Zsófia úrnőnek*” az esetéről értesíti a konventet. Két hónappal később, 1518. dec. 18-án, a szekszárdi konvent jelentést tesz II. Lajos királynak „*Hathwan-i Rwbyn Dénes mester, nemes férfiú, nádori jegyző és a neje, Zsófia asszony*” ügyének lefolyásáról¹².

Érdemes még három okiratot figyelembe venni. Az első okirat¹³ 1519. febr. 13-án kelt, II Lajos király adta ki, és egy peres ügyben - többek között - a királyi udvarból külön e célra kiküldöttekről van szó, köztük *Dionisius Litteratus de Hathwan*. A második okirat¹⁴ 1519. ápr. 17-e után kelt és szintén egy peres ügyről szól. A somogyi konvent értesíti egy per lefolyásáról II. Lajos királyt és említést tesz *Hathwan-i Dénes deák mesterről*, a királyi curiából külön e célra kiküldött emberről. Végül az utolsó¹⁵, egy 1520. máj. 5-én a fehérvári konvent által kiadott oklevél, melyből arról értesülünk, hogy a konvent másokkal együtt *Hathwan-i Dénes diákok* ügyvédjének teszi meg. Noha ezekben az okiratokban nem szerepel a Rubin név, bizonyára ugyanarról a személyről, Hatvani Rubin Dénesről van szó.

Egy 1519. szept. 10-én Báthori István nádor által kiadott okmányból¹⁶ értesülünk, hogy „*Illyeshaza-i Illyes György felperes és Korlathkew-i Péter udvarmester alperes a Pozsony megyei Czyfer possessio ügyében folyó perében Hathwan-i Rwbyn Dénes mester nádori jegyző szept. 9-én az oklevélben részletezett módon tanúvallatást tartott.*”

1520. máj. 20-án II. Lajos király több Tolna megyei birtokot adományoz „*nobili magistro Dionisio Rewbyn de Hathwan, stili palatinalis notario*”¹⁷. Az adományozott birtokok „*Felsewzabar, Kewzepzabar ac Alsozabar, alio nomine Zenthgewrgh nuncupate, necnon Chap vocatarum*”, mind Tolna megyében, ahol egyébként a nádori jegyző csehfői kúriája is volt.

A felsorolt okiratokban, amelyek 1516. máj. 29. és 1520. máj. 20. között keletkeztek, a nádori jegyző Hatvani néven, néha a Rubin névvel is megtoldva szerepel, holott birtokai között nincs felsorolva Hatvan. Hatvani Rubin Dénes csak ezután jut hozzá a Lázár Miklós által megemlített Fehér megyei Hatvan birtokhoz.

1520. júl. 2-án „*Lajos király Hathvani Rubin Dénes mesternek adományozza hűségessé szolgálatai elismeréséül a Tolna megyei Thewl és Mehes és a fehérmegyei Hathwan birtokrészeket Bath és Ungh pusztákkal és a Bathban lévő révjoggal együtt, melyek Beke Mátyás magtalan halála után szálltak a koronára.*”¹⁸ Ez az oklevél azért is érdekes, mert Rubin Dénes az oklevélben már viseli a Hatvani nevet, noha II. Lajos éppen ezzel az okmánnyal adományozza neki a fehérmegyei Hathwan nevű

¹² DL 30548

¹³ DL 93792

¹⁴ DL 93795

¹⁵ DL 106763

¹⁶ DL 103126

¹⁷ DL 30283

¹⁸ DL 89145

birtokot. Ha ehhez hozzátesszük, hogy négy évvel az adományozás előtt is már viselte a Hatvani nevet, akkor legalább arra következtethetünk, hogy a nádori jegyző valamilyen jogon legalább részbirtokos volt a fehérmegyei Hatvanban.

Hatvani Rubin Dénessel legutoljára egy 1523. okt. 26-án kiadott tanúsítványban¹⁹ találkozunk.

Fényes Elek szerint²⁰ két Hatvan nevű település volt Fejér vármegyében:

„Hatvan, puszta, Székes-Fejér vmegyében, Kálozhoz 1 1/2 óra: 230 kath., 66 ref., 2 evang., 3 zsidó lak. A kálózi urad. tartozik.

Hatvan, puszta, Székes-Fejér vmegyében, a Szentgyörgyi puszta mellett: 4 kath. lak., közel Alcsúthoz.”

Nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy Hatvani Rubin Dénesnek adományozott birtok a Káloz melletti Hatvan birtok volt, ugyanis tudomásunk van itteni Hatvani birtokosokról, akik valószínűleg Dénes rokonai voltak és ez a birtokosság állt az adomány alapjául is. Itt a Cseffeyeknek is volt birtokrészük. Károly János ötkötetes *Fejérmegye története* munkájában²¹ a Káloz melletti Hatvanról írt részben megemlíti a fehérvári keresztesek konventje által 1401-ben kiadott bizonyító okiratot, miszerint több Tinódy családbeli, Tinód faluban levő birtokukból bizonyos leánynegyedét Hatvani Lőrincz fiainak, Péternek és Bálintnak átadtak.²² Az okiratban szereplő Tinód (Tynod) falu Sárbogárd mellett volt.²³

Ismeretes, hogy Mohács után a török előnyomulásának egyik főútja a Duna mentén volt, és Fehér vármegye különösen érintett volt. Sok Fehér vármegyei nemes elhagyta birtokát, székhelyét áttette a még el nem foglalt szomszéd vármegyék egyikébe és onnan igazgatta birtokát. Olyanok is voltak, akik távolabbi vármegyékben lakó rokonokhoz menekültek. Ezek közé tartoztak a hatvani Hatvaniak és Cseffeyek, akik Erdélybe menekültek a rokonsághoz. Erdélyben ebben az időben Közép-Szolnok vármegyében találkozunk nagyobb számban Hatvaniakkal és Cseffeyekkel²⁴, de Cseffeyeket a szomszédos Belső-Szolnok és Doboka vármegyékben is találunk.²⁵ Kézenfekvő tehát a következtetés, hogy Hatvani Zsigmond és Cseffey László felmenői ezekbe a megyékbe települtek át.

Cseffey László szüleiről és nagynagyszüleiről van értesülésünk. László nagyapja, noszolyi Cseffey István 1567-ben Kísdevecser,²⁶ 1590-ben Noszoly,²⁷ 1592-ben Cente,²⁸ 1594-ben Erdőszombattelke²⁹ Doboka vármegyei helységeiben birtokos, 1578-ban a Dési sókamara ispánja³⁰

¹⁹ DL 89182

²⁰ FÉNYES 1851

²¹ KÁROLY 1896, IV., 225. o.

²² DF 280196; PML V. 210 No. 2; NAGY 1873, V. kötet, 144. okmány, 193-194. o.; ZSIGMOND II/1, 1037/126. o.

²³ CSÁNKI 1897, III., Fejérvármegye Helységei szakaszban

²⁴ Id. PETRI 1901

²⁵ Id. KÁDÁR 1901

²⁶ KÁDÁR 1901, III., 293. o.

²⁷ U. o., V., 244. o.

²⁸ U. o., II., 507. o.

²⁹ U. o., III., 417. o.

és 1588-ban Bethlen vár prefektusa.³¹ Az áttelepült ez a Cseffey István vagy talán az ő apja lehetett. Birtokaiból és viselt tisztségeiből ítélve a beilleszkedés az új környezetbe sikeres volt. Cseffey István-nak két gyerekéről van tudomásunk: István, aki Cseffey László apja, és Ilona, Gávai Miklósné.³²

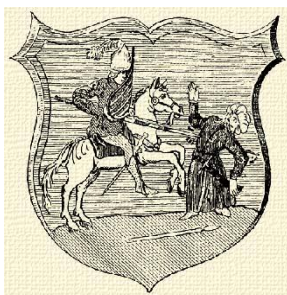
A sófalvi Gávai (Gávay) család Doboka és Közép-Szolnok vármegyében volt birtokos és - amint látni fogjuk - az érhatvani Hatvani családdal is szoros rokoni kapcsolatban állt.

Hatvani Zsigmond dobokai főispán

Hatvani Zsigmond szüleiről vagy nagyszüleiről közvetlen információnk nincs. Szerencsére, a fennmaradt okiratok fontos következtetésekre adnak lehetőséget.

Petri Mór említett könyvében a következőt találjuk:

„Báthori Zsigmond fejedelem 1586 ápr. 14-dikén Gyulafehérvárt néhai Hatvani Gergelynek, Pál fiának, hatvani birtokrészét az udvarházzal együtt Hatvani Gergely magvaszakadása miatt Brini Lászlónak, udvari lovasai alkapitányának, Tombod Mihálynak, Istvánnak, Györgynek, Mártonnak és Nováki Zsigmondnak, az ő anyai testvéreinek és Brini Györgynek, nagybátyja fiának, ajándékozza, királyi emberekül kijelöli: Ramacsza János és Pelei Gáspár közép-szolnokvármegyei alispánokat, Szentkirályi Szentkirályi Mihályt, Szántai «Bech» Györgyöt, Szódemeteri Kencsi Jánost, Szarvadi Szarvadi Andrást, Szunai Mindszenty Lászlót, Mindszenti Gencsi Istvánt, Havasely Balázst, a tasnádi fejedelmi jószágkormányzót, Tollas Pált, Juhos Imrét, Nagy Bálintot, Tasnádi Gáspár deákot és Balázsházi Tordai György deákot, bizonyoságul pedig kiküldi a váradi requisitorokat, a kik aztán jelentik, hogy midőn Mindszenti Gencsi István fejedelmi ember Briny Lászlót, Mindszenti Tarjáni András, Szepeszy János, Porteleki Helmechy Ambrus, János és Kávási László, Kávási Nagy István és Gencsi Szodoray Miklós szomszéd nemes emberek, továbbá Károlyi Mihály kávási, özv. Hatvani Jánosné Gávai Erzsébet és Hatvani Péter, hatvani jobbágyainak jelenlétében be akarta iktatni, özvegy Hatvani Jánosné Gávai Erzsébet a maga és Hatvani Jánostól származó István és Zsigmond gyermekeinek nevében ellentmondott.”³³

A Gávay család címere

Itt a Közép-Szolnok vármegyei Érhatvanról³⁴ esik szó, ahol az érhatvani Hatvaniak 1335 óta okiratilag bizonyítottan³⁵, de valószínűleg már az Árpád-házi királyok alatt is őshonos birtokosok voltak. Gávay Erzsébet a már említett sófalvi Gávay család tagja. 1540. márc. 27-én János király Gávay Lukácsnak és Imre testvérének adományoz címet. A családnak birtokai Cente,

³⁰ U.o., III., 43. o.

³¹ U.o., II., 170. o.

³² U. o., II., 509. o.

³³ PETRI 1901, III., 370. – 371. o.

³⁴ ma Hotoani, Szatmár megyében, Romániában

³⁵ DL 50994; NAGY 1883, 105/149-150. o.; KÁLLAY 1943, 455/106. o

Erdőszombattelke, Kackó, Noszoly, Móric, Sajókeresztúr Doboka vártmegyei helységekben, valamint a Közép-Szolnok vármegyei Érhatvanban voltak.

Nagyon valószínű, hogy Hatvani János és Gávay Erzsébet Hatvani Zsigmond szülei.

Petri Mór monográfiájából azt is megtudjuk, hogy Hatvani János apjának, aki néha Kis-Hatvani János névvel szerepel, birtokával kapcsolatban több peres ügye volt a Hatvani családtagokkal. Érdekes felfigyelnünk a következőkre:

„1551-ben Nádasdi Tamás országbíró előtt Kis-Hatvani Etei Ágostonné, Kis-Hatvani Katalin (íff. Gergely leánya) panaszt tett, hogy Dorottya, előbb Kis-Hatvani János özvegye, most pedig Gencsi János neje, Hatvani Gergelynek, a panaszkodó atyjának telkét a mohácsi csata után elfoglalta. Megbízta az országbíró a leleszi káptalant, hogy az alperest idézze meg a király elé; jun. 24-dikén a leleszi konvent jelenti a királynak, hogy az alperest, Kis-Hatvanban egyik embere által csakugyan megidézttette.”³⁶

Az okiratban szereplő Kis-Hatvan a mai Érhatvan. Dorottyát, Kis-Hatvani János volt özvegyét, az okirat kiadásakor Gencsi János nejét azzal vádolják, hogy a rokon Hatvani Gergely telkét a *mohácsi csata után*, az akkor még életben volt férjével, Kis-Hatvani Jánossal együtt elfoglalták. Kis-Hatvani János és felesége, Dorottya Hatvani János szülei és így Hatvani Zsigmond nagyszülei. Kis-Hatvani János volt valószínűleg a Dunántúlról Erdélybe telepedett rokon, és amint a periratok tanúsítják, az újrakezdés nem volt egészen zökkenőmentes.

A nagykorú Hatvani Zsigmonddal legelőször 1603-ban találkozunk a forrásokban. Ez év júniusában Székely Mózes fejedelem követeként Kemény Boldizsárral együtt Jeremiás (Ieremia) moldvai vajdánál járt, hogy meggyőzze, fogjon fegyvert a Habsburgokkal szövetséget havasalföldi Radul (Radu Șerban) vajda ellen^{37,38}.

Ha ebből az adatból indulunk ki, akkor megállapíthatjuk, hogy Hatvani Zsigmond 1579 előtt született, mivelhogy 1603-ban már nagykorú, azaz legalább 24 évesnek kellett lennie. Ez a megállapítás megegyezik azzal az feltevessel, hogy Zsigmond 1586-ban még kiskorú. Az említett okirat kiadásának évében a kiskorú Zsigmondnak legalább hét, de legfeljebb 23 évesnek kellett lennie. Következésképpen, Hatvani Zsigmond 1563 és 1579 között született.

1605-ben Bocskai István erdélyi fejedelem Kolozsvárra szándékozta összehívni az országgyűlést, amikor fejedelmi tisztségébe is beiktatták volna. A fejedelmet augusztus 12-én fogadták ünnepélyes keretek közt a város kapuja előtt. Másnap a segesvári táborból Ali pasa küldöttét fogadták a város kapuja előtt. Fogadására a fejedelem Korláth Istvánt és Hatvani Zsigmondot küldte.³⁹

Hatvani Zsigmond gyakran járt követségbe a török császárnál, részt vett a törökök ellen vívott harcokban, ahol többször is megsebesült.

1609-ben már nő, felesége Tomory Anna, akinek ez a harmadik házassága.

³⁶ PETRI 1901, III., 369. o.

³⁷ SZILÁGYI 1876, III., 114. o.

³⁸ HODOR 1837, 101. o.

³⁹ JENEY-TÓTH 2008, 58. o.

A Tomoryak (Tomori, Thomori, Thomory) a családi hagyomány szerint bosnyák származásúak,⁴⁰ de egyes szerzők ezt kétségbe vonják.⁴¹ Nagy Gyula szerint „*a család egyenes ősei Fethe fia Mihály és Tamás fia Butthus tornai várjobbágyok voltak, kiket IV. László király »a iobagionatu dicti castri cum terra ipsorum Tumur vocata eximendo« 1279-ben kelt oklevele erejével az ország nemesei közzé emelt.*”⁴² Nagy Ivan szerint is a család „*eredetét és nevét Abaúj megyei Tomor helységből vette.*”⁴³

A család legismertebb tagja kétségkívül a regényes életpályát befutott Tomori Pál.⁴⁴ Élete folyamán egymásután volt katona, ferences rendi szerzetes, kalocsai érsek és végül a magyar királyi csapatok főkapitánya a mohácsi ütközetben, ahol „*legjobb tudása szerint vezette a harcot, előljárt a véres küzdelemben, a bomladozó sereget bátorította és a futók rendbeszedésén fáradozva esett el a sűrű gomolyagban. (...) Ha Tomori nincs, nem gondolhatnánk Mohácsra anélkül, hogy a szegény egészen el ne égetné orcánkat.*”⁴⁵

A tomori Tomori család címere⁴⁶

A csúcsi Tomori és a szucsáki Tomory családok címere^{47,48}

Tomori Pál a tomori előnevet viselő ághoz tartozott. A család másik ága a csúcsi előnevet viselte. Legismertebb tagja csúcsi Thomory István (Chwchi, de Chywch, Chywchy) erdélyi alvajda és a székelyek alispánja (1514), aki II. Ulászlótól erdélyi birtokokat kapott. István György nevű fia csúcsi előnévvel vitte tovább a családot, míg Demeter nevű fia a Kolozs vármegyei Szucsák (románul Suceagu) birtokot szerezte meg (nem tudjuk, hogy házasság vagy adomány által) és szucsáki (de Zwchak) előnévvel alapított új ágat, de megtartotta a csúcsi Tomori címet.

Szucsáki Tomory Demeter feleségéről nem tudunk semmit, de tudjuk, hogy hét gyereke volt: János, Miklós, Pál, István, Mihály, Erzsébet (Erzse) és Anna. Miklósnak nagyesküllői Valkai Erzsébet volt a felesége és két lányuk volt, Petronella és Anna.

⁴⁰ FRAKNÓI 1881, 290. o. és 1) lábjegyzék

⁴¹ NAGY 1889, 779. o.

⁴² U. o.

⁴³ NAGY 1857, XI., 241. o.

⁴⁴ FRAKNÓI 1881

⁴⁵ SZEGFÜ 1926, 593-594. o.

⁴⁶ SIEBMACHER 1893, Der Adel von Ungarn, Tomori I., v. Tomor

⁴⁷ U. o., Der Adel von Ungarn, Tomori II., v. Csúcs,

⁴⁸ U. o., Der Adel von Siebenbürgen, Tomori de Csúcs

Petronella először bodoki Mikó Miklós⁴⁹ felesége, majd ennek halála után férjhez ment nyujtói Imecs István háromszéki alkapitányhoz.

Szucsáki Tomory Anna háromszor ment férjhez. Első férje noszolyi Cseffey (Cseffei, Csefey) István volt, ki 1602 körül halt meg. Ebből a házasságból született Cseffey László. Második férje tötöri Tötöry János volt, akinek ez a második házassága. Tötöry Jánosnak első házasságából egy lánya született, Magdolna, aki 1607-ben Keczei Istvánné. Tötöry János 1604 és 1606 között a tatár fogságába esett. Ekkor felesége testvére, Bolyai Gergelyné Tötöry Erzsébet, valamint első házasságából született lánya, Keczei Istvánné Magdolna megpróbálták kiváltani. A váltságdíjat Tomory Anna saját vagyonából fizette, és ennek fejében a Tötöryek neki, Kenedi Istvánnak és Hatvani Zsigmondnak egy sor birtokot elzálogosítottak. 1607-ben Tötöry János már nem él és, mint láttuk, két évvel később Tötöry Anna férjhez megy Hatvani Zsigmondhoz.⁵⁰

Tötöry István halála után az elzálogosított birtokok, beleértve Tötört⁵¹ is, Báthory Gábor fejedelem adományaként⁵² (1609. febr. 6.) kerültek Hatvani Zsigmond tulajdonába, aki ezentúl a hatvani előnév mellett a tötöri előnevet is használta.

1610-től egészen 1615-ben bekövetkezett haláláig Doboka vármegye egyik főispánja volt. Báthory Gábor (1589-1613, 1608-tól meggyilkolásáig fejedelem) 1610. nov. 3-án levelet írt Doboka vármegye első főispánjához: *„Doboka vármegyének egyik Főispánja fatali necessitate tisztitól megváltván: Hatvani Sigmond uramat választattuk helyette második fő Ispánnak. Hagyjuk ezért és parancsoljuk, hogy az levelünk látván, mindjárt egy bizonyos napra Széket hirdetvén, Szántay Mihály belső Szolnok vármegyének Vice-Ispánját melléje vevén, Hatvani uramat az mi Commissionk mellett szép módjával commendálja bé.”*⁵³

Báthory Gábor fejedelem uralkodását erőszakos kormányzása, erkölcstelen magánélete, felelőtlen havasalföldi hadjárata, a szászok önkormányzatának kurtítása jellemezte. Mindez elidegenítette a fejedelemtől az erdélyi rendeket. Géczi (Géczy, Ghyczy, Ghiczy, Ghiczi) András nemesember vezetésével, megalakult egy fejedelemellenes párt. Valószínűleg Hatvani Zsigmond is ehhez a csoporthoz tartozott. Kőrösi Péter, Havasalyi Péter és Zsúki Benedek a Portától visszajövetükben a havasalföldi Tergoviste (Târgoviște) városból 1612. jún. 27-én elküldött levelükben többek között ezeket írják a fejedelemnek: *„Bizony Kegyelmes Uram, kétsége ne legyen Felségednek az országban, mert kicsinytől fogva nagyig hívek; senkinek semmi praktikájok nem volt, hanem Hatvani Zsigmondnak, az mint ennekelőtte való levelemben is írtam Felségednek, nem tudom, ha adták-e meg vagy nem.”*⁵⁴

1613 májusában a szultán megvonja Báthory Gábortól a támogatását és Bethlen Gábor mellett dönt, akit hatalmas török haderő támogatásával az erdélyi rendek fejedelemmé választanak. A bukott

⁴⁹ Nem összetévesztendő fiával, Mikóssal, aki emlékiratíró, 1619-től Bethlen Gábor fejedelmi titkára, 1641-től Sepsiszek alkirálybírája és a szék követe volt, és aki mindemellett kiterjedt háromszéki birtokain gazdálkodott (1597.03.23. – 1668.02.18.).

⁵⁰ MONOK 1988, 625. o.

⁵¹ ma Toltur, Romániában, Kolozs megyében

⁵² EKK 2005, 9., 26., 27.

⁵³ SZILÁGYI 1867, XXII. oklevél, 313. o.

⁵⁴ KEMÉNY 1845, II., 20. okmány, 198-200 o.

Báthory Gábor, aki közben Váradon tartózkodott, trónja megmentése érdekében hajlandó lett volna a várost a törököknek átengedni. Ezt megtudták a hajdúk és 1613. okt. 27-én meggyilkolták. A hagyomány szerint Báthory Gábor holtteste tizenöt évig feküdt temetetlenül Nyírbátorban, míg 1628-ban Bethlen Gábor utasítására sor került a temetésére.

Hatvani Zsigmond Bethlen Gábor fejedelemsége alatt is megtartotta főispáni tisztségét. Bizonyára jó viszonyban volt a fiatal fejedelemmel, sőt bizalmasa volt. Ezt tanúsítja a fejedelem fennmaradt két levele, amit Hatvani Zsigmondnak írt.

Az első levelet Bethlen Gábor 1613. december 30-án küldte Nagyszebenből, amelyben magához rendeli Hatvani Zsigmondot és „*Cheffei uramot*”⁵⁵ a kapucsi⁵⁶ pasa fogadására:

Gabriel Bethlen Dei gratia princeps Transylvaniae partium regni Hungariae dominus, et Siculorum comes etc.

Generose fidelis nobis syncere dilecte Salutem et favorem nostrum. Szintén ezen órában érkezek az havasali vajdának, becsületes atyánkfiának hozzánk egy bojer postája, ki által adja értésünkre nagysága, hogy az hatalmas győzhetetlen császárnak sok szép ajándékokkal, nagy pompával mi hozzánk bocsátott kapuczi passaja huszonöt kapucziakkal ezen két három nap alatt ide Szebenben érkezik; akarván azért mind az hatalmassága méltóságához képpent s mind pedig az magunk becsöletéért, az ő hatalmassága követét méltó becsölettel látni és fogadni, kegyelmedet intjük szerezett, sőt ugyan hagyjuk és parancsoljuk is serio, minden maga dolgait hátra hagyván ad quintum, sextum et septimum diem mensis Januarii proximi affuturi, maga szolgálival, Cheffei uramot is melléje vévén, mentől jobb módjával ékesben és ruhásban okvetetlen itt Szebenben jelen legyen, hogy az ő hatalmassága méltósága szerint idebocsátott fő követit mentől becsöletesben fogadhassuk; ha szintén néhol utat éjjel kelletik toldani is el ne mulasson. Secus nulla ratione facturus. Datum in civitate nostra Cibiniensi, die 30 Decembris, Anno domini 1613.

*Gabriel Bethlen m. p. Caspar Beőleőny m. p.*⁵⁷

A második levelét a fejedelem 1614. júl. 6-án küldte Hatvani Zsigmondnak, amellyel Gyulaféhérvárra rendeli „*szükséges dolgok*” megbeszélésére:

„Gabriel Bethlen dei gratia princeps Transylvaniae, partium regni Hungariae dominus, et Siculorum comes etc.

Generose fidelis nobis sincere dilecte, salutem et fauorem nostrum. Mivel Kegyelmeddel szükséges dolgok felől való beszélgetésünknek kell lenni, és netalán országunknak bizonyos dolgaiban is expediálnunk is kelletik Kegyelmedet: hagyjuk azért és parancsoljuk Kegyelmednek, ez levelünk lát-

⁵⁵ Ez valószínűleg Cseffey László, az akkor 21 éves Hatvani Zsigmond mostohafia lehetett, mert apja Cseffey István már 1602 körül meghalt.

⁵⁶ Törökül kapucu, románul capugiu – a Porta katonai-diplomáciai különleges küldötte Havasalföldre és Moldvába, akinek legfőbb feladata az volt, hogy megvonja a vajdától a Porta támogatását.

⁵⁷ SZILÁGYI 1879, VII. levél, 7. o.

ván, mindjárt, se órát se napot annak nem várván, sietséggel jőtest jőjön hozzánk ide Fejérvárra. Nec secus faciat. Datum in civitate nostra Alba Iulia, die 6 mensis Iulii, anno domini 1614.

*Gabriel Bethlen m. p.*⁵⁸

Kádár József az alábbi képen látható címert tulajdonítja az (ér)hatvani és tötöri Hatvani családnak.⁵⁹ Ez a címer szerepel a Siebmacher-féle címeres könyvben is, úgy a magyarországi, mint az erdélyi nemeseknél is.⁶⁰ Ezt a címert bizonyítottan használták ugyanebben a században a Borsod vármegyei Hatvaniak⁶¹, a XIX. században pedig a Közép-Szolnok vármegyei érhatvani Hatvaniak is. A közös címer használata alátámasztja azt a családi hagyományt, hogy a Doboka, Közép-Szolnok és Borsod vármegyei Hatvaniakat szoros rokoni kapcsolat köti össze.

Az érhatvani és tötöri Hatvani család címere

Hatvani Zsigmond 1615-ben, halála évében súlyosan beteg lehetett. Ekkor írt egy húsz versszakból álló, református szellemű siralmas éneket, ezzel készülve a halálra. A verset, egy pár megjegyzést hozzáfűzve, a Függelékben közlöm.

Tomori Anna 1624-ben a Nagysajói Református Káptalanhoz tartozó Cegőtelke⁶² egyházközségnek egy himzett úrasztali terítőt adományozott, ami máig fennmaradt⁶³.

Hatvani István Moson vármegyei esküdt és ülnök

Nincs közvetlen értesülésünk Hatvani Zsigmond gyerekeiről.

Demény-Dittel Lajos Hatvani (I.) Istvánt, a dési sókamarák prefektusát és velencei követet véli Hatvani Zsigmond és Tomory Anna fiának⁶⁴.

Láttuk, hogy Hatvani Zsigmond és Tomory Anna 1609-ben már házasok, és hogy Tomory Anna második férje Tötöry János, aki 1604 és 1606 között tatárfogságban volt, 1607-ben már nem élt.

Első értesülésünk Hatvani (I.) Istvánról a Kolozsmonostori Káptalan protokollumából van⁶⁵. Egy 1614. évi bejegyzés (D 103) szerint Kolozsvári Bornemisza Tamás⁶⁶ Kozárváron⁶⁷ levő birtokrészét zálogba veti Hatvani (I.) Istvánnak.

⁵⁸ SZILÁGYI 1885, XII. levél, 227. o.

⁵⁹ KÁDÁR 1901, VII., 385. o.

⁶⁰ SIEBMACHER 1893, Hatvani I.; SIEBMACHER 1898, Hatvani

⁶¹ BODNÁR 2007, 220. o.

⁶² régebben Szász-Czege, ma Țigău, Beszterce-Naszód megyében

⁶³ leírását és fényképét ld. itt: DEBRECZENI 1928 és HORVÁTH 2007

⁶⁴ DEMÉNY-DITTEL 2008, 1. ö.

⁶⁵ KÁDÁR 1901, IV., 434. o.

Ha Hatvani (I.) István tényleg Hatvani Zsigmond és Tomory Anna fia, akkor 1614-ben még kiskorú lett volna és nem vehette volna zálogba a kozárvári birtokrészt Bornemisza Tamástól. Az ellmondást csak úgy oldhatjuk fel, ha elfogadjuk, hogy ez a Hatvani (I.) István nem Hatvani Zsigmond és Tomory Anna fia. Sokkal valószínűbb, hogy Hatvani (I.) István Zsigmond testvére, tehát Hatvani János és Gávay Erzsébet fia, aki Zsigmonddal együtt 1586-ban még kiskorú⁶⁸.

Amint látni fogjuk, Hatvani (I.) István, a dési sókamarák prefektusa és velencei követ, 1626-ban már nem élt. Tudomásunk van azonban egy másik Hatvani Istvánról, aki húsz évvel később fiatal éveiben volt. Báró győmonostori Kemény János (1607-1662), I. Rákó-czi György erdélyi fejedelem hadvezére az 1644-45. évi hadjárat során 1644. aug. 4-én Privinyéről⁶⁹ többek között a következőket írja a fejedelemnek:

*„Gergely itt van velem kegyelmes uram; emberül viseli magát; az szerént Hatvani uram, Horváth István uram, Fráter Pál is bizony emberül, vitézül.”*⁷⁰

Nem tudjuk, ki lehet Gergely, de mivelhogy Kemény János csak keresztnévén említi meg, feltehető, hogy a fejedelem egy fiatal rokonáról van szó. Úgyszintén Hatvani, Horváth István és Fráter Pál is ifjú tisztek lehettek Kemény János seregében. Horvát István nehezen azonosítható, viszont Fráter Pálról már többet tudunk megállapítani.

Fráter (II.) Pálról Kemény János megemlékezik az önéletírásában⁷¹. Bélmezei Fráter (II.) Pál Fráter István erdélyi ítélőmester és gyulai Susalith (néha Suselith) Horváth Ilona fia volt⁷². Ehhez a családhoz tartozott Martinuzzi (Utješenić vagy Utyeszenich) György (1482. jún. 18. -1551. dec. 17.), közismert nevén Fráter György pálos szerzetes, katona és esztergomi érsek és bíboros, kormányzó, az Erdélyi Fejedelemség megszervezője. (Martinuzzi) Fráter György, az előbb említett Fráter (II.) Pál úgyszintén (I.) Pál nevű nagyapját tanította. Fráter (I.) Pál volt az első, aki a Fráter családnevet használta.

1634-ben azzal a váddal, hogy I. Rákóczi György fejedelem ellensége és Bethlen István híve, Fráter (II.) Pált elfogták és Nagyvárad várába zárták. Innen sikerült megszöknie és Felvidékre menekülnie, amely akkor Habsburg kézben volt, ahol több évig száműzetésben élt. Innen írta feleségéhez, nagybarcsai Barcsay Annához egy tíz négysoros versszakból álló verses levelét⁷³. A vers keltezését a közlő Zsák J. Adolf 1901-ben 1660. év körülinek ítélte. 1975-ben Móricz Béla az 1636-40 éveket véli valószínűnek⁷⁴. A következő években Fráter (II.) Pál visszatér Erdélybe, részt vesz Kemény Já-

⁶⁶ Nem azonos Bornemisza Tamás budai polgárral, aki 1541-ben Budát Ferdinánd kezére igyekezett keríteni. Kolozsvári Bornemisza Tamás részt vett Báthory Gábor fejedelem ellen irányult összeesküvésben és az 1610.03.24-én, Széken tervezett és meghiúsult merényletben; ld. KÁDÁR 1901, VI. kötet, 224. és 303. o.

⁶⁷ ma Cuzdioara, falu Kolozs megyében, Romániában

⁶⁸ ld. a 36. lábjegyzéket

⁶⁹ ma Prievidza, Szlovákiában, a Trencséni kerületben

⁷⁰ SZILÁGYI 1880, 284-285. o.

⁷¹ KEMÉNY 2000, Kemény János önéletírása

⁷² NAGY 1857, IV. kötet, 257. o.

⁷³ ZSÁK 1901, 66-67. o.

⁷⁴ MÓRICZ 1975, 461. o.

nos mellett I. Rákóczi György 1644-45. évi hadjáratában és II. Rákóczi György 1654. évi lengyelországi és moldvai táborozásában, megnyervén a fejedelem bizalmát. Ugyanebben az évben visszakapja a fejedelemtől a korábban elkobzott bélmezei birtokát, és II. Rákóczi György kinevezi a hajdúk főkapitányává. 1658-ban halt meg.

Fráter (II.) Pál tehát Kemény János 1644-ben írt levele idején fiatal katonatiszt volt, és ugyanazt mondhatjuk Horváth Istvánról és a megemlített Hatvaniról is. Nincs kizárva, hogy Horváth István Pálnak anyaaági rokona, talán unokatestvére. Hatvaninak nem ismerjük a keresztnévét, de valószínűleg azonos azzal a Stephanus Hatvanyval, aki báró köpcsenyi Liszti (Lysti, Listhy, Listius) Ferenc szamosújvári kapitány⁷⁵ özvegyének képviselőjeként (*ablegati relictarum magnatum*)⁷⁶ részt vett az 1662. évi pozsonyi országgyűlésen⁷⁷. Ez a Hatvany (II.) István valószínűleg Hatvani Zsigmond dobokai főispán és Tomori Anna fia. Figyelembe véve, hogy Hatvani Zsigmondról és Tomori Annáról tudjuk, hogy 1609-ben házasodtak és hogy Zsigmond 1615-ben halt meg, következik, hogy Hatvani (II.) István feltételezett fiuk ebben az időszakban született, tehát Kemény János 1644-45 évi hadjárata alatt 29-35 éves és az 1662. évi országgyűlés idejében pedig 47-53 éves lehetett.

Feltételezésünket megalapozandó, vizsgáljuk meg a Liszti család családfáját, amelyet Nagy Iván közölt⁷⁸. Ezek szerint a Liszti család őse Kristóf nagyszebeni szenátor. Ennek fiai András, Sebestyén és (I.) János⁷⁹, akik 1554-ben a nemesi rendbe lettek emelve. (I.) János egy évvel később feleségül veszi Oláh Lukrécia, Oláh Miklós hercegprímás Máté testvérének Tamás fiának lányát (más források szerint Oláh Miklós hercegprímás természetes lányát). Miután felesége 1568 körül meghalt, papi pályára lépett és 1568–1572 között veszprémi, majd 1572-1577 között győri püspök volt. 1573-ban (I.) János főkancellár. 1586-ban adományként kapta a köpcsenyi⁸⁰ uradalmat és a bárói rangot. (I.) Jánosnak két fia és egy lánya volt: (I.) István, (II.) János és Ágnes. Minket (I.) István leszármazottai érdekelnek. (I.) Istvánnak devecseri Csóron Anna volt a felesége, kitől négy gyereke volt: Erzsébet (Erzse), (II.) István, (III.) János és Ferenc. Ferenc Erdélyben telepedett le és Bethlen Gábor fejedelem szolgálatába lépett, ahol Szamosújvár kapitánya lett. Felesége rátóti (de Rathot) Gyulaffy Zsuzsanna volt. Liszti Ferencnek és Gyulaffy Zsuzsannának egy fia volt, a híres-hírhedt költő báró Liszti László, a *Magyar Márs avagy Mohács mezején történt veszedelemnek emlékezete* című eposz szerzője.

Hatvany (II.) István valószínűleg még Erdélyben báró Liszti Ferenc szolgálatába szegődött, familiárisa⁸¹ lett. Liszti Ferenc 1631-ben már nem él, és felesége ebben az évben hároméves László fiával Köpcseny várába költözött⁸², ahol sógora és kiskorú fia gyámja, báró Liszti (III.) János élt. Mint

⁷⁵ KEMÉNY 2000, Kemény János önéletírása

⁷⁶ A magyar országgyűlésen a bárók és mágnások özvegyei küldöttjük révén vettek részt, ld. FRAKNÓI 1874, IX. kötet, 488. o.

⁷⁷ FABÓ 1873, 4-9. o., GUSZAROVA 2005, 138. o.

⁷⁸ NAGY 1857, 7. kötet, 144-147. o.

⁷⁹ a keresztnévek itteni számozása részben eltér az előbb említett családfánál használt számozástól

⁸⁰ Köpcseny, a volt Moson vármegyében, ma Kittsee, Ausztriában Burgenland tartományban

⁸¹ A *familiaritas* intézményről ld. ECKHART 2000, 50-53. o.

⁸² KOMÁROMY 1897, 3. füzet, 338. o., II. sz. okirat

láttuk, az 1662. évi pozsonyi országgyűlésen Hatvany (II.) István Liszti Ferenc özvegyét, Gyulaffy Zsuzsannát képviselte. Joggal feltételezhetjük, hogy Hatvany (II.) István mint a Liszti család familiárisa elkísérte Moson vármegyébe Gyulaffy Zsuzsannát és fiát.

1644-ben Liszti Lászlót, aki akkor 16 éves volt, és gyámját, Liszti (III.) Jánost, hűtlenséggel vádolják, és III. Ferdinánd király elkobozza birtokait, de rövid időn belül tisztázzák magukat és birtokaikat visszakapják. 1655-ben Liszti László grófi címet kap III. Ferdinándtól⁸³.

1656-ban a 28 éves Liszti László főnyi Aszalay István királyi tanácsosnak írt leveléből kiderül, hogy Hatvany (II.) István ekkor már Liszti Ferenc fiának a szolgálatában állt:

Köteles szolgálomat ajánlom kegyelmednek, Isten jó egészséggel áldgya kgdet. Az kegyelmed böcsületes levelét vöttem, megszolgálom az kgd aggratulatióját és látogatását, adgya Isten én is, mind fiammal együtt, kgnek szolgálhassunk. Az kgd egészsége jobbulásán szívem szerént örülök, kévánom, hogy az miből kgd fájdalmát érzi, abból is vigasztalást vehessen Istentül kgd. Az keresztelő végett Cancellarius uramat várom minden órában, melyet kgd nélkül nem akarunk végben vinni, adja Isten kgdet jobb egészségben láthassam, maradván én kknek.

Mindenkor köteles szolgálja

G. Listius László s. k.

Köpcsint, 19. septembris 1656.

*P. S. Léven kgddel derekas beszédeim, holnap jó reggel Hatvany uramat beküldöm az kgd látogatására.*⁸⁴

Két évvel később a Liszti László ellen folytatott egyik per alkalmából készült tanúkihallgatás 1658. márc. 18-án felvett jegyzőkönyve egy számunkra nagyon fontos adatot tartalmaz:

*Quartus testis nobilis d. Stephanus Hatvani juratus assessor Comitatus, ann. 49. stb. audivit, quod in medio Comitatus dixerit d. Melchior Kerekes quod d. Comes Ladislaus Listius latrones interteneat etc et ipse etiam semel fuerit ex comitatu exclusus.*⁸⁵

Ezek szerint Hatvany (II.) István 1658-ban 49 éves volt, tehát 1609-ben született, ami megerősíti feltételezésünket, hogy ő Hatvani Zsigmond és Tomory Anna fia. Ugyanakkor, arról is értesülünk, hogy 1658-ban Hatvany (II.) István Moson vármegye esküdtje és ülnöke (*juratus assessor*).

Liszti Lászlónak azt, „*hogy gyilkolt, gyújtogatott, méreggel etette az embereket, és boszorkánymesterséget űzött, még meg tudták volna bocsátani neki, amint hogy másnak is megbocsátották akkor, illetőleg nem büntették érdeme szerint a gonosztevőt - de a hamispénzverő számára nem volt kegyelem soha. Bécs város törvényszéke 1661. december 22-én kimondta Liszti Lászlóra a halálos ítéletet*”⁸⁶.

Hatvany (II.) István 1675 és 1679 között még hét okmányban szerepel. Ezekről az okmányokról a Királyi Könyvekből értesülünk.

⁸³ KK 2006, 11. kötet, 439-441. o.

⁸⁴ KOMÁROMY 1897, 4. füzet, 451-452. o., XI. sz. okirat, eredetije az Országos Levéltárban az Aszalay család levéltárában.

⁸⁵ KOMÁROMY 1897, 4. füzet, 452-453. o., XIII. sz. okirat

⁸⁶ KOMÁROMY 1897, 3. füzet, 337-338. o.

A győri káptalan által 1675. jan. 10-én kibocsátott birtok-átruházási okmányt megemlíti az I. Lipót király által Bécsben, ugyanabban az évben december 6-án kiadott, ugyanannak a birtoknak az átruházásáról szóló okmánya⁸⁷. Mindkettőben köpcsényi Liszti János (Joannes Listhy de Köpcsény) kamarás és királyi tanácsos és Hatvany (II.) István (Stephanus Hathuanÿ) Moson vármegye esküdtje és ülnöke szerepel.

A következő két okmány vám- és adómentességről, valamint birtokadományról szól Stephanus Hattvanÿ javára. Az elsőt Listhy János kamarás és királyi tanácsos adta ki 1676. ápr. 24-én, a másodikat, az adomány megerősítéseként, I. Lipót király Bécsben 1676. aug. 17-én⁸⁸. Ebből a két iratból megtudjuk, hogy Hatvany (II.) Istvánnak két felesége volt: előbb Benedek Erzsébet, aki 1676-ban már nem élt, majd Bek Erzsébet.

Az utolsó három okiratot I. Lipót király adta ki Bécsben, kettőt 1676. aug. 22-én⁸⁹, a harmadikat 1679. jan. 14-én⁹⁰. Az első két irat birtokátruházásról szól, míg a harmadik a Királyi Könyvekben át van húzva és a lasickai Orlik család genealógiájával foglalkozik. Itt is találkozunk köpcsényi Liszti János (Joannes Listhy de Köpcsény) kamarás és királyi tanácsossal és Hatvany (II.) István Moson vármegyei esküdttel és ülnökkel.

Liszti János kamarás és királyi tanácsos nem szerepel a Nagy Iván által megadott családfán, de a fent említett 1676. aug. 22-én Bécsben kiadott birtok-átruházási okirat egyikéből megtudjuk, hogy ő (III.) János fia, aki Ferenc testvére. Elmondhatjuk tehát, hogy Hatvany (II.) István a hetvenes években Liszti Ferenc unokaöccse, Liszti (IV.) János kamarás és királyi tanácsos szolgálatába szegődött. Bizonyára szoros kapcsolatban állt a Liszti családdal, mert három generáción át familiárisa volt.

Hatvany (II.) István leszármazottairól nincs tudomásunk.

Hatvani István, a dési sókamarák prefektusa és Bethlen Gábor velencei követe

Feltételezésünk szerint Hatvani (I.) István Hatvani János és Gávay Erzsébet fia és így Zsigmond testvére. Azt is megkockáztathatjuk feltételezni, hogy István idősebb volt Zsigmondnál, mivel hogy a 33. lábjegyzékben említett ellentmondási okiratban, először Istvánt és azután Zsigmondot említik meg mint kiskorú gyerekeket, mivelhogy a kor szokása szerint a gyerekeket születésük sorrendjében szokták feltüntetni. Azt is láttuk, hogy Hatvani Zsigmond 1563 és 1579 között született, tehát István bátyja 1614-ben biztosan nagykorú volt, ami egybecseng a 65. lábjegyzékben említett Kolozsmonostori Káptalan protokollumával, mely szerint Hatvani István egy birtokrészt zálogba vett.

Ez a protokollum más szempontból is érdekes információt ad számunkra. Itt ugyanis Hatvani István mint kolozsvári polgár szerepel, ami azt jelenti, hogy birtokolta a város polgárjogát. Sajnos,

⁸⁷ KK 2006, 15. kötet, 891-895. o.

⁸⁸ u. o., 16. kötet, 137-140. o.

⁸⁹ u. o., 16. kötet, 123., illetve 146-149. o.

⁹⁰ u. o. 16. kötet, 518. o.

nincs értesülésünk arról, hogy hogyan jutott ehhez a titulushoz. Tény azonban, hogy több okiratban a *kolozsvári*, másokban pedig a *dési* előnévvel szerepel.

Bethlen Gábor fejedelemsége előtti időkből nem maradt ránk semmilyen irat, ami Hatvani Istvánra vonatkozik. Annál több marad ránk Bethlen uralkodása idejéből. Ugyanúgy, mint Zsigmond, István is a fejedelem egyik bizalmas embere volt, de ameddig öccse Erdélyben tevékenykedett, István főleg külföldi küldetésben jeleskedett.

A fejedelem külföldi bevásárlásokra és eladásokra küldte Hatvani Istvánt, és nagy összegű pénzt bízott rá. Kereskedelmi és diplomáciai ügyességét Bethlen nagyra becsülte, ezért a dési sókamarák prefektusává nevezte ki, majd később követségbe küldte Velencébe mint diplomáciai és kereskedelmi követet, és megbízta a Signoriával való kereskedelmi kapcsolatok létrehozásával és felépítésével.

Bethlen Gábor 1618. jan. 13-án Gyulafehérvárról sógorához, Rhédey Ferenchez, a váradi főkapitányhoz küldött levelében ezeket olvashatjuk:

*Hatvani István nevű ifjú legén szolgám vagyon Eperjesre, ki bizonyosan írja, hogy 31 ezer forintot vött fel egyszersmind kéneső áraban; kérem kegyelmedet, titkon vigyáztasson jövetelire, valami kárt ne vallják útjában, és ha mit érthet felőle, adja értésemre kegyelmed.*⁹¹

Ugyanebben az évben és egy évvel később két okiratban találkozunk ismét Hatvani Istvánnal, amikor a kozárvári birtokosok együttesen egy gyalogpuskást állítanak ki az évi lustrára, illetve amikor szintén Kozárváron István egy birtokrészt vásárol és egy másikat zálogba vesz.⁹²

Bethlen Gábor 1615 és 1626 közötti külföldi vásárlásait kimutatásokkal, számlákkal együtt, megnevezve a vásárlókat, a vásárlás helyét, az árucikkeket és az árakat, azért *"hogy ő felségének annyi sok szép egyszersmind való vásároltatása ne veszne el"* egy általunk ismeretlen könyvvezető gyűjtötte össze *"az ő felsége Vásárlási könyvébe"*. A Vásárlási könyvet 1888-ban báró Radvánszky Béla jelentette meg nyomtatásban.⁹³ Ha nem is tartozik szorosan a Doboka vármegyei Hatvaniak családtörténetéhez, érdemes Kerek György értékelését erről a könyvről idézni:⁹⁴ "Rendkívül becses kultúrtörténeti emlék ez a terjedelmes összeírás. A XVII. század eleji, 300 évvel ezelőtti kereskedelemnek világforgalom, fogyasztási és fényűzési cikkek, közlekedés, költségek megismerése szempontjából szinte kimeríthetetlen kincsesbányája. De e bevásárlások magának Bethlennek egyéniségére is fényt vetnek s közelebb, szinte a mindennapi élet körébe hozzák személyét és környezetét. Megismerjük belőle életmódját, otthonát, konyháját, ruházkodását, lakó- és fogadótermeit tapétájukkal, szőnyegekkel. Megismerjük ezekből, hogy mily nagy vásárlásokkal készült fényes lakodalmára. Látjuk ezekből, hogy egyszerűbb sorsból a fejedelmi székbe emelkedve megvolt az ízlése, igénye, bőkezűsége és törekvése, hogy elfoglalt magas közjogi méltóságának megfelelően éljen. Látjuk, hogy szükségleteivel messze kinőtt környezete szűk kereteiből s a magyar és erdélyi városok kisebb és

⁹¹ SZILÁGYI 1879, XCI., 92-93. o.

⁹² KÁDÁR 1901, IV. kötet 434. o.

⁹³ RADVÁNSZKY 1888

⁹⁴ KERÉKES 1943, 205-206. o.

szerényebb arányú kínálatai mellett az akkori világ első piacaihoz s a külföldi különlegességeket nyújtó közvetlen forrásokhoz fordult."

A Vásárlási könyvbe, a 64. és 65. levél közé, 1626-ban a könyvvezető utólag beragasztott egy megjegyzést (*Nota*) Hatvani István 1622-ből való vásárlásairól, amelynek lajstromát ezekkel a száakkal vezette be:

"Az néhai Hatvani Istvánnak az velencei vásárlását ordinarie ide kellett volna írnom, de az több registumokkal kezemben nem jutott, hanem azután, hogy már az könyv írásában az helt meghaladtam volt, úgy mint anno domini 1626 ő felsége az akkori hadra való indulása előtt kilenc vagy tíz nappal az elnyomult levelek között találván szerencsére reá, ide enyveztem, a hol helye tött volna ordinarie, hogy ő felségének annyi sok szép egyszersmind való vásároltatása ne veszne el. Ennyivel azért immár az esztendő végében való computusok nevedvén, de legyen vélekedése senkinek, miért az derék computus után addáltam ezt mind azon 1626 esztendő végéig való computusokban; az után pedig ez is derék computus között leszen.

Azon néhai Hatvani István azért Anno dni 1622 die 3 februarii Albe Juliae az mi kegyelmes urunk ő felsége kegyelmes parancsolatjára Kamuthi Balázs uramtól, akkor ő felsége kincstartójától vött kezéhez: 106 mázsa kénesőt; 50 mázsa viaszt, kinek Velencébe való vitelire, mind az helyig költött in summa fl. 2073 dr. 12 1/2.

Adta pedig el Velencében ezeket in toto fl. 10208 dr. 28."

Ebből a megjegyzésből nemcsak arról értesülünk, hogy a fejedelem mennyire megbízott Hatvani Istvánban, hiszen hatalmas összegeket és értékes árut bízott rá, hanem arról is értesülünk, hogy 1626-ban már nem élt. Látni fogjuk, hogy tényleg ebben az évben halt meg.

Az 1883-ban a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága megbízta Óvári Lipótot a Mircse János levéltári kutató által a Velencei Állami Levéltárban összegyűjtött Bethlen Gábor korabeli okmányok rendezésével és sajtó alá adásával⁹⁵.

Barátosi Mircse János 1834-ben született a háromszéki Barátoson. Tanulmányait a kézdivásárhelyi katonai iskolában végezte, 1848-ban belépett a honvédségbe és részt vett az erdélyi hadjáratokban. A szabadságharc bukása után 1850 és 1853 között Havi Mihály színtársulatával Bukarestben szerepelt, majd Konstantinápolyba és onnan 1856-ban Olaszországba emigrált. Belépett Garibaldi hadseregébe és tüzérkapitányként részt vett a marsalai ezrek expedíciójában (*Spedizione dei Mille*), Palermo felszabadításában és a voltornói csatában. 1865-67 között az olasz csendőrségben tevékenykedett. Érdemeinek elismeréséül az olasz kormány a Vaskorona-renddel (*Ordine della Corona Ferrea*), a magyar király a Ferenc József-renddel tüntette ki. Elhagyván katonai pályáját nyugalomba vonult és a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából levéltári kutatásokat folytatott Olaszországban, főleg Modenában, Milánóban és Velencében, ahol tizenhét évig tartózkodott. 1883. jan. 21-én szívinfarktusban hunyt el.

A Mircse János által összegyűjtött okiratokat, köztük Bethlen Gábornak a Velencei Állami Levéltárban lévő saját leveleit és a vele kapcsolatos leveleket Mircse János halála után Óváry Lipót

⁹⁵ ÓVÁRY 1884

rendezte sajtó alá. Munkája 1886-ban jelent meg Budapesten a következő címmel: *Oklevéltár Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetései történetéhez a Velencei Állami Levéltárban Mircse János által eszközölt másolatokból*.⁹⁶

Ez a gyűjtemény kutatásunk szempontjából egy valódi kincsesbánya: tizenkét levelet, illetve okiratot tartalmaz, amelyek Hatvani Istvánnal hozhatók kapcsolatba.

Marc Antonio Padavin, Velence bécsi követe, 1622. márc. 26-i jelentésében, amit a velencei dózsénak írt, arról tudósít, hogy Bethlen Gábor részese mindegyik Erdélyből és Magyarországról indított kereskedelmi tevékenységnek (*"Gábor, il quale ha participatione in tutte le mercanzie che escono di Transilvania et di Ungheria"*) és minden további magyarázat nélkül a személyére vonatkozóan említést tesz Hatvani Istvánról, amiből arra következtethetünk, hogy Hatvani István korábbi jelentésekben is szerepelt.⁹⁷

Ugyanebben az évben, de még július 16-a előtt, a kanizsai basa (*"Mehemet Bassa gia Berglerbei della Grecia et Canissa"*) értesíti a velencei dózsét, hogy Velencébe érkezik a saját küldötte és Hatvani István, Bethlen Gábor embere (*"da Bechir Chiaus, nostro uomo et da Hatvani István, uomo del sudetto Re Betlem Gábor"*).⁹⁸

Szeptemberre Hatvani István tényleg megérkezett Velencébe, mert 15-én már egy panaszlevéllel fordul a dózséhoz kérvén, hogy esetét tárgyalja meg a Bölcsek Tanácsa (*"Illmi Signori Cinque Savii alla mercantia"*). Ugyanis Hatvani István Friedrich Oberholz német kereskedőnek mintegy tízezer dukát értékben adott el kéneseit (higanyt) és csak egy részét kapta meg a megegyezett árnak (*"Havendo io fatto vendita delli argenti vivi al Signor Fereico Oberholz, mercante Alemanno per la summa de Ducati X. mille circa"*).⁹⁹

A Bölcsek Tanácsának határozatáról nincs értesülésünk, de nagy valószínűséggel Hatvani István javára döntött, mert októberben már egy pátenst kapott, hogy az eladásokért kapott összegből vásárolt árukat szabadon kivihesse, sőt a hatóságokat utasították, hogy segítségére legyenek.^{100,101}

A következő évben Bethlen Gábor fejedelem két levélben is értesíti a velencei dózsét, hogy Hatvani István, a dési sókamarák prefektusa és saját követe (*"Egregium Stephanum Hattvani, Salisfodine nostrae Desiensis Praefectum, Internuncium nostrum"*) megérkezik Velencébe és kéri, hogy közös vállalkozásukban támogatassák.¹⁰²

Útban Velencébe 1623. aug. 12-én Hatvani István a boszniai Banja Lukából (Orbászvárról) levelet küld Marcantonio Vellutello velencei kereskedőnek, aki Spalatóban (ma Split, Horvátország) tartózkodik, hogy értesítse jöveteléről.¹⁰³ Bethlen követének megérkezéséről Spalatóba és továbbuta-

⁹⁶ ÓVÁRY 1886

⁹⁷ ÓVÁRY 1886, 248-249. o.

⁹⁸ u. o., 99. o.

⁹⁹ u. o., 101. o.

¹⁰⁰ u. o., 103. és 167. o.

¹⁰¹ KERÉKES 1943, 213. o.

¹⁰² ÓVÁRY 1886, 9-10. o.

¹⁰³ u. o., 124-125. o.

zásáról természetesen a velencei hírszerzés is értesül, mert szeptember 7-én a zárai (ma Zadar, Horvátország) hatóság erről értesíti Velencét.¹⁰⁴ Pár nappal később Hatvani István is megérkezik Velencébe és szeptember 15-én bemutatja az akkreditációs levelét a Tanácsnak. (*"Venuto nell'Exmo Collegio il Signor Steffano Hatvani, Internuntio del Signor Principe di Transilvania Gábor, il quale per avanti fece presentar la lettera di crecenza"*)¹⁰⁵. Miután olaszul köszöntötte a Tanácsot és elmondta küldetésének célját, amint az akkori diplomáciai protokoll előírta, átadta a latin nyelvű akkreditációt, amelyet a Tanácsban felolvastak.

1623-ban és a következő évben négy levélből értesülünk Hatvani István velencei tevékenységéről: Marcantonio Vellutello levele Hatvanihoz¹⁰⁶, Vellutello jelentése a Signoriához¹⁰⁷, illetve Hatvani levele a Signoriához¹⁰⁸ és Vellutellóhoz¹⁰⁹ (1624. jan. 7.).

Érdekes történetről értesülünk Louis Gédoynt, Franciaország aleppói követ levelezéséből és visszaemlékezéseiből. 1623-ban Gédoynt Velencében tartózkodott és ott értesült, hogy egy pár nap múlva Bethlen Gábor velencei követe egy a Signoria által rendelkezésére bocsájtott gályahajóval Spalatóba készül. Gédoynt egy levélben értesíti a konstantinápolyi francia követség titkárát, hogy megkísérli Spalatóba és onnan tovább Bosznián át Belgrádba az utat Bethlen követének kíséretében megtenni, mivelhogy Konstantinápolyba tart, és ennek érdekében szándékában áll felvenni a kapcsolatot az erdélyi követtel.¹¹⁰ Ez meg is történt és Gédoynt Hatvani István vendégeként azzal a hajóval, amely az erdélyi követ által vásárolt áruval volt megrakva, szerencsésen átkelt az Adriai Tengeren, és megérkeztek Spalatóba. Itt azonban hosszabb időt töltöttek, mert Hatvani Istvánnak meg kellett várnia az Erdélyből kíséretére és védelmére küldött lovasokat és az árut szállító szekereket. A katonai kíséret megérkezése után, december 12-én tovább folytatták az útjukat immár szárazföldön és az év utolsó napján, amely egy vasárnapra esett, átlépték Bosznia határát.

Louis Gédoynt visszaemlékezéseiben ezután a következőket meséli el. Mivelhogy az áruszállítás a katonai kísérettel lassan haladt, javaslatára Hatvani Istvánnal a közelben levő hegyek felé ellovagoltak, hogy megnézzék a környéket. Szerencsétlenségükre egy nagy erdőben eltévedtek, az éjszaka közeledett és ráadásul a francia lova a megerőltetéstől a lábai között megdőglött (*"tomba mort entre mes jambes"*) és ott maradtak a sötét és hideg éjszakában, az ismeretlen erdő közepén, kitéve az éhes vadállatok fenyegetésének. Hatvani István, akinek lova jó állapotban volt, megkísérelte egyedül megkeresni a hátrahagyott csapatot, míg Louis Gédoynt kénytelen volt ottmaradni és remélni, hogy a magyar követnek sikerül megtalálni a csapatot és segítséget hozni. Már minden reményt feladott, amikor reggelre öt-hat katona kíséretében megérkezett Hatvani István egy lóval a francia szármára és mindannyian szerencsésen visszatértek a táborba. Louis Gédoynt állítása szerint, Hatvani

¹⁰⁴ U. o., 128-129. o.

¹⁰⁵ U. o., 129-132. o.

¹⁰⁶ U. o., 110. o.

¹⁰⁷ U. o., 127-128. o.

¹⁰⁸ U. o., 133-134. o.

¹⁰⁹ U. o., 141-142. o.

¹¹⁰ BOPPE 1909, 19. o.

István megmentette a francia követ életét. Írásában Gédoyn felettébb dicséri Hatvani Istvánt ezért a tettéért, de nagyon rosszalja, hogy amikor Hatvani István visszaadja neki a tőle Spalatóban kölcsönkapott kétszáz ecut, a megmentésének költségeként visszatart negyven ecut.¹¹¹

Velencén kívül Hatvani István Lengyelországban is többször vásárolt be Bethlen Gábor megbízásából. Például 1625. nov. 12-én Bethlen Gábor levélben utasítja a bártfai tanácsot, hogy biztosítsanak Kassáig szekereket Hatvani Istvánnak.¹¹² Hatvani Dancokáig (Danzig, Gadanszk, Lengyelország) ment és hajóval jött vissza a Visztulán egészen Sandomérig (németül Sandomir, lengyelül Sandomierz).

1625-ben Bethlen Gábor az ilondapataki¹¹³ birtokot Hatvani Istvánnak veti zálogba.¹¹⁴ Ugyanabban az évben Karomi Jeremiás kozárvári birtokrészét leköti Hatvani Istvánnak, de egy későbbi okmányból kiderül, hogy nem adta kezébe.¹¹⁵ 1626-ból három okirat maradt ránk. Az első kettő birtokszerzésről szól: Hatvani István Mányikban¹¹⁶ levő birtokrészét, amelyet Wass Benedektől bírt zálogban, Mikó Istvánné Kabos Zsófiának adja cserébe ennek a páncélcsehi¹¹⁷ birtokáért¹¹⁸, majd később megveszi Mikó Istvánné itteni 14 jobbágytelkét.¹¹⁹ A harmadik okiratból értesülünk, hogy Hatvani István már nincs életben, ugyanis ekkor Hatvani István özvegye, Patay Zsófia zálogba adja az ilondapataki¹²⁰ és az alsókörtvélyesi¹²¹ birtokot Bálintfi Kristófnak¹²².

A Patay család címere

Hatvani István felesége Zsófia volt, váradi (de Varad) Patay (Patai, Pathay, Pathai) Máté, a magyarországi részek jogügyigazgatójának lánya. Ez a Patay család némely okiratban dési előnévvel is szerepel. Címerét Siebmacher címeres könyvében is megtaláljuk.¹²³ 1631-ben Patay Zsófia kolozsvári Csanádi Antal kolozsvári főbíró felesége,¹²⁴ és három évvel később ismét özvegy.¹²⁵

Egy birtok-átruházási okiratból, amelynek másolata megtalálható az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvében, Hatvani István további családtagjairól értesülünk. Megtudjuk, hogy Istvánnak három leánytestvére volt: Katalin, Misei Gergely deák felesége, Erzsébet, bő-

¹¹¹ u. o. 38-39. o.

¹¹² KERÉKES 1943, 201. o.

¹¹³ Ilondapatak, románul Dolheni, Szilágy megyében, Romániában

¹¹⁴ KÁDÁR 1901, IV. kötet, 113. o.

¹¹⁵ u. o., IV. kötet, 435. o.

¹¹⁶ Mányik, románul Manic, Beszterce-Naszód megyében, Romániában, a Mezőség keleti részén

¹¹⁷ Páncélcseh, románul Panticeu, Kolosz megyében, Romániában

¹¹⁸ KÁDÁR 1901, V. kötet, 133. o.

¹¹⁹ u. o., V. kötet, 389. o.

¹²⁰ u. o., IV. kötet 113. o.

¹²¹ Alsókörtvélyes, ma Déskörtvélyes, Révkolostor, románul Vad, része, Kolozs megyében, Romániában

¹²² KÁDÁR 1901, IV. kötet, 486. o.

¹²³ SIEBMACHER 1893, Patay II

¹²⁴ KÁDÁR 1901, II. kötet, 209. o.

¹²⁵ EKK 2005, 21. kötet, 117b-118b. o.

szörményi (de Beőzeörmeny) Kis Mihály felesége és Sára, debreceni (de Debreczen) Borbély Menyhért felesége¹²⁶. Ugyanebből az okiratból egy Hatvani Tamás nevű rokonról is értesülünk.

Két okmány bizonyítja, hogy Hatvani Istvánnak és Patay Zsófiának nem voltak örökösei. 1649. ápr. 8-án kelt adománylevelében II. Rákóczi György fejedelem Dés mezőváros Kotor utcájában Deési Pávai Dávidnak, a fejedelem al-lovászmesterének *"egy nemesi, kőből való udvarházat adományoz, mely Patai Sofi Deési Hatvani Istvánné magvaszakadtán szállott a fejedelemre"*.^{127,128} Egy évvel később II. Rákóczi György a Hatvani István kozárvári birtokát, illetve azt a részt *"melyet egykor Deési Pathai Máté bírt s utána leánya Sónia Hatvani István neje örökölt volt"*, szintén Deési Pávai Dávidnak adományozza.¹²⁹

A Doboka vármegyei Hatvani család leszármazását a Függelékben közlöm.

¹²⁶ u. o., 22. kötet, 161b-162b. o.

¹²⁷ u. o., 27. kötet, 94b-95b., o.

¹²⁸ KÁDÁR 1901, III. kötet, 57. o.

¹²⁹ KÁDÁR 1901, IV. kötet, 436. o.

Függelék

Hatvani Zsigmond 1615-ben írt siralmas éneke

A vers kéziratát Varga Imre találta meg a Kolozsvári Történeti Levéltárban (a volt Erdélyi Múzeum kéziratára), a Kornis család iratai között (29. fiók, Fasc. XVI. „Versek, pasquillusok, curiosítások”). A kézirat vízfoltos, egyes helyen nehezen olvasható. Először 1976-ban került publikálásra¹³⁰ Varga Imre által. A kéziraton nem látszódó betűket is ő egészítette ki, és dőlt betűkkel jelölte azokat. 2008-ban Demény-Dittel Lajos levéltáros, történész magánkiadásban publikálta¹³¹.

Az ének szakaszainak első betűi a SIGISMVNDVS HATVANI ND (valószínűleg a Nobilis Dominus rövidítése) szöveget adják.

Szomoru rettenteo halal arnjek*aban*,
Szeornju felemes s minden njaualliak*ban*,
Testembeli kenal zeornjou fajdalom*ban*,
Menj vteho keo modra veletlen...

Igen nagy haragod erzem mert Istenem,
Hogj the zent zinedet el fordítod teollem,
Megh jsmerem mingjart világj sok bunom,
Kiert feo okanak ostorod jtelem.

Giogiulhatatlannak s monduan en magamban,
Hogi pereljen velem jly zeornju kenomban,
Nem jsmerem hogj mehessek eleodben,
De teoredelmessen foliamon jly hitben.

Igj kedued talaluan njutom ezt keoniorgest,
En zent teremptheomhez ez szep halaadast,
Magam vigasztaluan kerek most gjogjulast,
Szent jstensegedhez foliamuan ez mondast:

Seregeknek vra, vezere s tartoiija,
Ki vagj mindeneknek kegies taplaloija,
Ilij zegenj bunosnek lehech segiteije,
S el romlot testemnek lehech epiteoje.

¹³⁰ KOMLOVSZKI 1976

¹³¹ DEMÉNY-DITTEL 2008

Megh farat lelkennek, el romlot testemnek,
Testemben megh farat budosso elmemnek,
Szegenj njauualisnak, niomorult vezettének,
Zeornju kenjamban elfarat buneosnek.

Vndok vagiok, bunt teottem eleotted,
Ninch ki jot tehessen en velem kiuolled,
Neked zol en lelken, keuannja kegielmed,
Fordulij kegielemre, lathassam te keudued.

Nem mond pokol soha feloled se aldast,
De zuntelen inkab mind karomlast,
Mij, kik elunk, neked mondonk halaadast,
Es zent felsegedrul tezunk igaz vallast.

De hogj sok buneonkert teolled elzakechon,
Inchelkedik eordeogh, hogj meghniomorichon,
Ne hagi zentfiadert hogj vigan el rocnhon,
Es eorok kenokban hogj teolled be taszichon.

Ved eleodben, kerlek, haat esedezem,
Had lellien kegielmet nallad kenoeorgessem,
Ad megh most lstenem az en giogiulassom,
Hogj megh teressemel lehessen aldassom.

Segitseget erre senkitul nem kerek,
Chiak zent felsegedre de ezert kialtok,
Mert lathatom emberben ninch semmj oli birtok,
S te haragod ellen niuott s adot ertheok.

Hogj velem jol tegen vagj megh zabadichion,
Es en nijauualiamtol engem fegiogichion,
Nintsen az feold zinen, ki megh igazichion,
Kiuöled ki nekem vigasztalast agion.

Az the jobb kezedtul keuanok oruoslast,
Es az Christusom altal oly zep vigasztalast,

Ki tegien iol uelem igaz eorom mondast,
Had az en nieluemmel mondgiak halaadast.

Terij hat kegielemre s hoszd megh en eromet,
Es ad megh Vristen az en zolassomatt,
Azal egiutt Vram maar giogiulassomatt,
Hogi en dicirhessem zent istensegedet.

Vort mert olj hatalmad eleitul fogua,
Ember mit nem tehet, tetted azt valoua,
Halottbanis lelket adch mit segiteod tudua,
Lazar peldajabol jol megh mutatoua.

Az kereztien mostis ezen hitben legien,
Velem en Istenem teged had dicherijen,
Egi keues ideigh benned had eoruengien,
Keonjebich, had neked erokke vigadgion.

Nem adhatok teobbet teoredelmes ziunel,
Es imachagommal fel bochiatot kenchnel,
Nalad mert nem kedues aldozat olj jznel,
Hogi ram gonozt hozon, vezedelmes tüznel.

Igj eletem kennja, sem lelkiem fajdalma,
Hogj rollam el muliek ennij nijaualiaja,
Rettenetes kenzo, zorongato buua,
Teollem tauozek maar Christussert nagj voltha.

Neked zenteltem maar az en eletemett,
Eletemmel egiutt eorekke magamat.
Mert en megh vtaltam vilagj buneomett,
Ki turolj el rollam, epich fel lelket.

Dicheret lesz neked eorekke, Isteneom,
Kinel ninch soha job Christus vdezithom,
Zent lelek Isten, kj vagj megh vigasztalom,
Legien aldas neked, oh en megh zabaditom.

Irodalomjegyzék

- BARTA 1987 Barta Gábor: *A történeti Erdély és határai*. In: Herner János (szerk.): *Erdély és a Részek térképe és helységnévtára, Készült Lipszky János 1806-ban megjelent műve alapján*, Szeged, 1987
- BODNÁR 2007 Bodnár Tamás: *Birtokos nemesség Borsod vármegyében. A Basó és Hatvani családok*. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XLVI., Miskolc, 2007
- BOPPE 1909 Auguste Boppe (szerk.): *Journal et correspondance de Gédoyen "Le Turc" consul de France a Alep*, Paris, 1909
- CSÁNKI 1897 Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. In: DVD könyvtár IV. Családtörténet, heraldika, honismeret, Arcanum, 2003, ISBN: 963 9374 72 5, ISSN : 1588-9815
- DEBRECZENI 1928 Debreczeni László: *Vázlatkönyvek*, Darkó-Debreczeni Gyűjtemény, Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár, Kolozsvár, 1928-1937
- DEMÉNY-DITTEL 2008 Demény-Dittel Lajos: *Érdekességek Hatvani Zsigmond költőről, Doboka vármegye főispánjáról*, magánkiadás, Hatvan, 2008
- ECKHART 2000 Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*, Budapest, 2000
- EKK 2005 *Az erdélyi fejedelmek oklevelei (1560-1689) - Erdélyi Királyi Könyvek*. In: Erdélyi Királyi Könyvek DVD, Arcanum, 2005, ISBN: 963 7374 12 4
- FABÓ 1873 Fabó András: *Az 1662-diki országgyűlés*, Budapest, 1873
- FÉNYES 1851 Fényes Elek: *Magyarország geográfiai szótára*, Pest, 1851. In: DVD könyvtár IV. Családtörténet, heraldika, honismeret, Arcanum, 2003, ISBN: 963 9374 72 5, ISSN : 1588-9815
- FRAKNÓI 1874 Fraknói Vilmos, Károlyi Árpád (szerk.): *Magyar országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel / Monumenta Comititalia regni Hungariae, 1526-1606*, I-XII, Budapest, 1874-1917.
- FRAKNÓI 1881 Fraknói Vilmos: *Tomori Pál élete I., II., III.* In: Századok, XV. évf., Budapest, 1881, 289-312, 377-396, 723-746
- GUSZAROVA 2005 Guszarova, Tatjana Pavlovna: *A 17. századi magyar országgyűlések résztvevői*. In: Levéltári közlemények, 76. évf., 2. szám, Budapest, 2005, 93-148. o.
http://library.arcanum.hu/hu/view/LeveltariKozlemenyek_76/?pg=372&zoom=h&layout=s
- HORVÁTH 2007 Horváth Iringó: 17-18. századi textíliák a Nagysajói Káptalan református egyházközségeiben. In: Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok, „A nagysajói káptalan egyházközségeinek történeti katasztere”, Kolozsvár, 2007, 395-415
- HODOR 1837 Hodor Károly: *Doboka vármegye természeti és polgári esmertetése*, Kolozsvár, 1837
- JENEY-TÓTH 2008 Jeney-Tóth Annamária: *Bocskai udvara 1605 augusztusában Kolozsváron. Esettanulmány a fejedelmi udvarról a kolozsvári számadáskönyvek tükrében*, In: Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Philosophica Tomus XIII. – Fasciculus 2., Miskolc, 2008, 57-71
http://www.uni-miskolc.hu/~philos/2008_tom_XIII_2/57.pdf
- KÁLLAY 1943 A nagykállói Kállay-család levéltára, I. kötet, MGHT, Budapest, 1943.
- KÁDÁR 1901 Kádár József: *Szolnok-Doboka vármegye monográphiája*, Deés, 1901-1903
In: DVD könyvtár IV. Családtörténet, heraldika, honismeret, Arcanum, 2003, ISBN: 963 9374 72 5, ISSN: 1588-9815
- KÁROLY 1896 Károly János: *Fejérvármegye Története*, Székesfehérvár, 1896-1904
- KEMÉNY 1845 Kemény József, Kovács István (szerk.): *Erdélyország' történetei' tára*, II. kötet, Kolozsvár, 1845

KEMÉNY 2000	W. Windisch Éva (szerk.): Kemény János művei, Budapest, 2000, http://mek.niif.hu/06100/06166/html/
KEREKES 1943	Dr. Kerekes György: <i>Bethlen Gábor fejedelem Kassán 1619 - 1629</i> , Kassa, 1943
KK 2006	<i>Libri Regii – Királyi könyvek 1527-1918</i> , In: Királyi könyvek DVD (két lemez), Arcanum, 2006, ISBN: 978 963 7374 47 0
KOMÁROMY 1897	<i>Adatok Listi László életéhez</i> , In: Irodalomtörténeti Közlemények, 1897, 3. füzet, 335-345. o. és 4. füzet 451-470. o.
KOMLOVSZKI 1976	Komlowszki Tibor, Stoll Béla (szerk.): <i>Bethlen Gábor korának költésze-te. Régi magyar költők tára, XVII. század</i> , 8. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976
LÁZÁR 1888-VIII	Lázár Miklós: <i>Erdély főispánjai, VIII. közlemény</i> . In: Századok, XXII. évf., Budapest, 1888, 622-637.
LÁZÁR 1888-X	Lázár Miklós: <i>Erdély főispánjai, X. közlemény</i> . In: Századok, XXII. évf., Budapest, 1888, 911-931.
MONOK 1988	Monok István: <i>Cseffei László 1592-1662</i> . In: Századok, évf., Budapest, 1988, 622-647
MÓRICZ 1975	Móricz Béla: <i>Két XVII. századi erdélyi énekszerző életrajzához: Fráter Pál, Fráter István</i> . In: Irodalomtörténeti Közlemények, LXXIX. évf., 4. sz., Budapest, 1975 http://epa.oszk.hu/00000/00001/00294/pdf/itk_EPA00001_1975_04_461-462.pdf
NAGY 1857	Nagy Iván: <i>Magyarország családai</i> , Pest, 1857-1868
NAGY 1873	Nagy Imre: <i>Hazai okmánytár</i> , V. kötet, Győr, 1873
NAGY 1883	Nagy Imre: <i>Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. III. (1333–1339)</i> , Budapest, 1883
NAGY 1889	Nagy Gyula: <i>Jelentés a Somosy család okiratairól</i> . In: Századok, XXIII. évf., Budapest, 1889, 778-779
ÓVÁRY 1884	Óváry Lipót: <i>Jelentés olaszországi kutatásaimról</i> . In: Századok, XVIII. évf., Budapest, 1884, 504-510
ÓVÁRY 1886	Óváry Lipót: <i>Oklevéltár Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetései történetéhez</i> , MTA, Budapest, 1886
PETRI 1901	Petri Mór: <i>Szilágy vármegye monographiája</i> , 1901-1904 In: DVD könyvtár IV. Családtörténet, heraldika, honismeret, Arcanum, 2003, ISBN: 963 9374 72 5, ISSN: 1588-9815
PML	Pest Megyei Levéltár
RADVÁNSZKY 1888	Radvánszky Béla: <i>Házi történelmünk emlékei, Udvartartás és számadás könyvek</i> , I. kötet (Bethlen Gábor fejedelem udvartartása), Budapest, 1888
SIEBMACHER 1893	Siebmacher's Wappenbuch, <i>Der Adel von Ungarn</i> In: DVD könyvtár IV. Családtörténet, heraldika, honismeret, Arcanum, 2003, ISBN: 963 9374 72 5, ISSN: 1588-9815
SIEBMACHER 1898	Siebmacher's Weppenbuch, <i>Der Adel von Siebenbürgen</i> In: DVD könyvtár IV. Családtörténet, heraldika, honismeret, Arcanum, 2003, ISBN: 963 9374 72 5, ISSN: 1588-9815
SZEGFŰ 1928	Szegfű Gulya: <i>Tomori</i> . In: Napkelet, 7-8 szám, 585-594
SZILÁGYI 1867	Szilágyi Sándor: <i>Báthory Gábor fejedelem története</i> , Pest, 1867
SZILÁGYI 1876	Szilágyi Sándor (szerk.): <i>Szamosközy István történeti maradványai 1566-1603</i> , I.-IV. kötet, MTA, Budapest, 1876-1880
SZILÁGYI 1879	Szilágyi Sándor: <i>Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei</i> , MTA, Budapest, 1879
SZILÁGYI 1880	Szilágyi Sándor: <i>Kemény János és Bornemissza Pál levelezése az</i>

- 1644-1645-iki hadjárat idejéből. Második közlemény. In Történelmi tár, 1880. évfolyam, MTT, Budapest, 1880, 277-320
- SZILÁGYI 1885 Szilágyi Sándor: *Bethlen Gábor levelei. Első közlemény.* In: Történelmi tár, 1885. évfolyam, MTT, Budapest, 1885, 209-256
- ZSÁK 1901 Zsák J. Adolf: *Bélmezei Fráter Pál verse feleségéhez 1660 körül.* In: Irodalomtörténeti közlemények 11. évf. 1. sz., Budapest 1901, http://epa.oszk.hu/00000/00001/00051/pdf/ITK_00051_1901_01_066-067.pdf
- ZSIGMOND II./1 Mályusz Elemér: *Zsigmondkori oklevéltár*, II./1, MTA, Budapest, 1956